

legyen tudatában annak, hogy munkáját szakmailag a szakmai közösség értékeli, de sikerét vagy kudarcát (és ez nem pozicionálisan értendő) befolyásolja az, hogy mennyire értékeli társadalmi-politikai közege hullámmá-sait vagy rezdüléseit.

A még mindig csak hipotetikus végkövetkeztetés: a megvizsgált esettanulmányok közül Németország látszik ma az egyetlen olyan országnak, ahol a múlt hatalma – éppen az örökség rendkívüli terhe miatt – kohéziót erősített, társadalmi közmegegyezést támogatott, de csak hosszú idő után, számos vitahullámot, súlyos konfliktusokat követően. Nem lehetetlen persze, hogy a jelenlegi, a mene-

kültek, migránsok problémái kapcsán kialakult helyzetben újra fellángol a vita. Az egyik tanulság ezért most csak a szerénységre intés lehet szakmánk számára: ne higgyük, hogy a történészek munkája formálja leginkább a társadalom múltképét. A másik tanulság viszont a múlt nem történész értelmezői számára az lehet, hogy a funkcionális, instrumentálizált múlthasználat csak kreatív, tartalmas jövőképekhez illeszkedve segítheti a mindannyiunk számára oly fontos társadalmi kohézió kialakítását és stabilizálását.

Kulcsszavak: *emlékezetpolitika, historiográfia, történeti gondolkodás*

IDÉZETT MŰVEK

- Goldhagen, Daniel Jonah (1996): *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. New York
- Goldhagen, Daniel Jonah (2002): *A Moral Reckoning. The Role of the Catholic Church and its Unfulfilled Duty of Repair*. New York
- Hunyady György (1998): *Stereotypes during the Decline and Fall of Communism*. Routledge
- Hunyady György (2015): *Társadalmi élmények történelmi értelmezési keretben. Konferencia*. Pécs, 2015. 04. 13.
- Koselleck, Reinhart (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Józsefvég Műhely, Budapest (első megjelenés: Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe. In: Weinrich, Harald Hrsg.: *Positionen der Negativität*. München, 1975, 65–104.)
- László János (2012): *Történelem-történetek: bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Akadémiai, Budapest
- Loventhal, David (1985): *The Past is a Foreign Country*.

- Cambridge University Press, Újabb kiadása: Loventhal, David: *The Past is a Foreign Country- Revisited*. Cambridge University Press, 2015
- Rosenfeld, Gavriel D. (2015): *Hi Hitler! How the Nazi Past Is Being Normalized by Contemporary Culture*. New York
- Schivelbush, Wolfgang (2001): *The Culture of Defeat*. Metropolitan Books, New York
- Troebst, Stefan (2013): *Erinnerungskultur – Kulturgeschichte – Geschichtsregion. Ostmitteleuropa in Europa*. F. Steiner, Stuttgart
- URL1: [http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/19_2015_X_15_20_szazad_onkenyuralmi_rendszerek_szabalyzat_\(2\)7.pdf](http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/19_2015_X_15_20_szazad_onkenyuralmi_rendszerek_szabalyzat_(2)7.pdf)
- URL2: <http://ipn.gov.pl/>
- URL3: http://www.liberation.fr/societe/2005/12/13/liberte-pour-l-histoire_541669
- URL4: http://www.lph-asso.fr/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=&lang=fr

HATALOM ÉS NYELV

Kontra Miklós

DSc, Károli Gáspár Református Egyetem
kontra.miklos@kre.hu

„A nyelvészetben általában nem fordítanak figyelmet a hatalommal kapcsolatos kérdésekre, vagy ha igen, akkor ez elég felületesen történik” – ezzel a mondattal kezdi Norman Fairclough (1994, 3246.) a *The Encyclopedia of Language and Linguistics*-ben hatalom és nyelv kapcsolatáról írt cikkét. Így van ez a magyar nyelvészetben is. Nálunk még nincs olyan egyetemi tankönyv, amiben 34 oldalas fejezet tárgyalná nyelv és hatalom kérdéseit, de az angolszász világban már van (Mesthrie, 2009).¹ Ebben a rövid cikkben felillantok néhány kérdést, majd néhány másikat kissé részletesebben fogok bemutatni.

Tudvalevő, hogy a beszéd nemcsak információcserére szolgál, hanem a beszélők társadalmi helyzetéről (életkoráról, műveltségéről, szocializációjának helyszínéről stb.) is sokat elárul. Egy-egy szó, vagy annak kiejtése ellenséges környezetben életveszélyes is lehet. Az Ószövetség szerint negyvenkétezer efraimbelit öltek meg a Jordánnál, akiket arról ismertek föl, hogy Sibboleth helyett Szibboleth-et mondtak. De hasonló szituációk ma is előfordulnak. Például az 1970-es években Belfastban kutató nyelvész, Lesley Milroy arról számolt be (Tagliamonte, 2016, 18.), hogy a vallási különbségekkel együtt járó kiejtésbeli különbségek alapján az utcai huligánok a

járókelőket beazonosították, majd elagyabugyálták. Ha valakivel elbetűztették az IRA szót, rögtön megtudták, hogy az illető katolikus-e (mert kb. *i-ár-ö*-nek ejtette a betűszót), vagy protestáns (*áj-ár-é*). És nem lehetett tudni, hogy milyen huligánok állítják meg az embert, s melyik kiejtéssel lehet elkerülni az atrocitást. S amikor a múlt század végén a korábbi szerbhorvát nyelv szerbre és horvátra vált szét, ha például egy vajdasági magyar diáklány a *hle*b szóval kért kenyeret egy zágrábi boltban, vagyis nem a horvát *krub*-hal, esetleg ki sem szolgálták.² Ma is előfordul, hogy egy vajdasági ember, ha Zadarban nyaral, nem használja a szerb/horvát nyelvet, csak magyarul vagy angolul beszél, hogy elkerülje „a szerbeknek kijáró bánásmódot”. Végül a legfrissebb példa: a mai Ukrajnában egyesek éberren figyelik, hogyan ejti valaki az *ukrán* (írásban oroszul: украинский, ukránul: український) melléknévet. Kiejtésben az a különbség csupán, hogy az oroszoknál a 2., az ukránoknál a 3. szótag a hangsúlyos. Az orosz pedig „megszálló” nyelv, az ukrainai orosz anyanyelvűek pedig az 5. hadoszlop. Legalábbis sokan ezt és így gondolják.

² Jugoszlávia szétválását követően a kemény purizmus talajára helyezkedő horvát nyelvű művelők kiadtak egy *különbözeti szótár*t is (Brodnjak, 1992), ami a szerbnek bélyegzett szavakat, kifejezéseket volt hivatva számba venni, és horvát megfelelőt kínálni helyettük.

¹ Sándor Klára (tan)könyvében azonban van egy háromoldalas, *Nyelv és hatalom* című rész (2014, 326–329.).

Nyelvi különbségek fegyveres harcok ürügyéül is szolgálhatnak. Csernicskó István (2015, 1.) írja: „Az Európa biztonságát fenyegető és a világgazdaság növekedését negatívan befolyásoló ukrajnai válság rendezése nem képzelhető el az országban használatos nyelvek státusának rendezése nélkül.”

Nyelvi manipulációk és hatalmi törekvések összjátékát láthattuk Magyarországon például a Dunagate-perben 1990-ben. A Budapesti Katonai Bíróság, hogy elérje célját (bűnösnek mondja ki Végvári József őrnagyot, de büntetését jelentéktelen pénzügyben határozza meg), olyan mondattani-jelentés-tani kétértelműséggel bánt az igazságügyi elmeszakértők véleményével, ami abszurdításában azonos egy *valaki nem ivott alkoholt, és részeg volt* állítással. A bíróság olyan szaknyelvben (a pszichiátriaiban) folyamodott nyelvész számára nyilvánvaló nyelvi manipulációhoz, amelyben a pernek minden résztvevője, kivéve a pszichiátereket, idegenül mozgott. Az ilyen nyelvi stratégia elfedheti a nyelvi manipulációkat a bíróságon, amint ezt a Dunagate-per ékesen bizonyította (lásd Kontra, 1999).

A nyelvi manipulációknak a mostani magyar politikai diskurzusban is tettenérhető szerepéről írt nemrég alapos tanulmányt Vársárhelyi Mária (2015), olyan témákat tárgyalva, mint „a kommunikációs tér kisajátítása”, „a nyelvhasználat gyarmatosítása” és „a nyelvi megszállás eszköztára”. Egy „első változatnak” tekintendő rövid írásában Kálmán C. György (URL1) nem csupán jellemezte a manipulációkat, hanem jóslásokba is bocsátkozott: „Valami jó, értékes dologgal valami rossz történik: az erkölcsöt hatalmába keríti az erőszak: hiába szent és szívünknek oly kedves dolog a morál, ha rossz emberek rosszra használják, szörnyűség lesz belőle. »Erényterror«. Vagy »morális imperializmus«. Mivel az erény, mo-

rál, kegyesség, szolidaritás, jóság meg irgalom éppúgy felcserélhetők egymással, mint a terror, erőszak, imperializmus meg az agresszió és a kényszer [...] – bármikor számíthatunk az »agresszív felelősségvállalás« vagy a »ránk kényszerített patriotizmus« fordulatok felbuklására. Figyeljünk csak.”

De vessünk egy futó pillantást a nyelvi dominanciára és az angol nyelv mai szerepére is. Az Európai Unió és a nyelvi imperializmus kérdéseit taglaló tanulmányát Robert Phillipson (2016, 134.) azzal kezdi, hogy idézi Winston Churchillnek a Harvard Egyetemen 1943. szeptember 6-án elmondott beszédéből a következőt (saját fordításomban): „a nyelv kontrollálásának hatalma sokkal nagyobb eredményeket hoz, mint ha valakitől elveszünk a területeit, vagy kizsákmányoljuk. A jövő birodalmi az elme birodalmi lesznek.”³ Az Európai Unióban az első hat tagállam megegyezett abban, hogy négy nyelvet egyenlőjűen fognak használni, miután megakadályozták, hogy a franciának kiemelt státusa legyen. Ma az EU fő dokumentumai minden tagállam hivatalos nyelvén egyenjogúak. Ennek ellenére a mögötte álló piaci erők az angolt az EU-ügyek intézésében *de facto* domináns nyelvvé tették (ha *de jure* nem is). Ebből az is következett egyebek mellett, hogy például amikor Lengyelország és a Cseh Köztársaság csatlakozott az Unióhoz, az angoltól lengyelre és csehre fordított csatlakozási dokumen-

³ *Hatalom és nyelv Dante nyelvfilozófiájában* című tanulmányában Kelemen János (2004, 5.) idézi Dantét („[...] vajon mi nagyobb hatalmú, mint az, ami az emberi szíveket is meg tudja fordítani úgy, hogy azt, aki nem akart, akarásra indítja és aki akart, arra bírja, hogy ne akarjon, miként e nyelv ezt tette és teszi.”), majd így parafrázálja: „Vagyis: hatalommal bírn annyi, mint – egy megfelelő nyelv birtokában – képesnek lenni mások akaratának a befolyásolására.”

tumok nem voltak jogilag hitelesek, csak az angol változat volt az. Phillipson (2016, 142.) megállapítja, hogy mivel az EU nyelvpolitikáját a piaci erők irányítják, továbbá nyílt és burkolt elvek és különféle kompromisszumok, elkerülhetetlen, hogy működése egyenlőtlenségeket szüljön. „Az angol nyelv mögött álló piaci erők erősítik a nyelv hegemóniáját” – írja. Ehhez tegyük még hozzá, hogy a *laissez faire* nyelvpolitikák (amilyen a magyar is, véleményem szerint) az angol malmára hajtják a vizet.

Hatalom és helynevek

Cuius regio, eius nomen? című cikkében Kiss Lajos a *Magyar Tudományban* elemezte térségünk névváltoztatási és névadási visszasságait, ezt írván: „Ahol hivatalosan még mindig erőltetik a korszerűtlen nemzetállam-fikciót, ott a magyarság a helységneveit is csupán korlátozottan használhatja” (1992, 134.).

A hatalmi önkény egyik célja a helynevek olyan engedélyezése, átalakítása vagy megváltoztatása, amely megszakítja a kapcsolatot egy helyi közösség és lakhelyének történelmi neve között. A szlovákiai helynévhaborúban az 1990-es évek első felében ennek két módja volt. Az elsőt átvetetésnek hívhatjuk (szlovákul *transkripcia*), így akarták a magyarokra erőltetni például a szlovák *Dunajská Streda* névből átvett *Dunajszka Sztredát*. Ez a módszer azonos azzal, ahogy a britek próbálták megszakítani a zsidók kontinuitását Palesztina számos részén 1931-ben, amikor az arab helyneveket írták át héberre az eredeti bibliai héber nevek helyett (Katz, 1995, 113.). Szlovákiában ma is láthatók olyan átvetített utcanévtáblák, mint amelyet 2011-ben fényképeztem le Érsekújváron (1. kép).

Ugyanezt a célt, vagyis a helyi közösség és lakhelyének történelmi neve közti kapcsolat szétszakítását úgy is el lehet érni, hogy

1. kép • Utcanévtábla Érsekújváron 2011-ben

engedélyezik a kisebbségi nyelven a többségi név tükörfordítását, de nem engedélyezik az eredeti kisebbségi helynevet. 1994-ben, a szlovákiai helynevekről szóló törvény elfogadása előtt engedélyezték volna a *Dunaszerda* nevet, de a *Dunaszerdahelyet* nem. A szlovákiai szétszakításnál is durvább volt az, amikor Ceaușescu Romániájában a településneveket csak románul volt szabad leírni. Csendes lázadással a magyar újságok ezt úgy kerültk ki, hogy Sepsiszentgyörgyre *az Olt menti városként*, Kolozsvárra pedig a *Szamos menti kincses városként* utaltak.

Ilyesfajta „érzékletlenségre” persze nemcsak politikusok és őket kiszolgáló hivatalnokok szoktak vetemedni. Előfordul ilyesmi enciklopédiaszerkesztőkkel is. *Kitalált helységnevek* című írásában Engel Pál (1996) fölírta, hogy a *Magyar nagylexikon* szerkesztői címszóként szerepeltetnek minden, az 1920 előtti Magyarország területére eső helységet, és teszik ezt a helységek magyar elnevezésének szerepeltetésével. Csakhogy az 1890-es évek hivatalos helynév-magyarosító politikája következtében olyan falvaknak is lett magyar nevük, amelyeknek az 1880-as évekig sosem volt, mert szlovák, román vagy épp ruszin

parasztok alapították őket. Íróasztal mellett kiötlöttek számtalan új nevet, gyakran lefordítva az eredetét magyarra, például így keletkezett Trencsén vármegyében *Hölak*. Engel szerint a magyar nagylexikon szerkesztői „a rossz emléké Magyarosítás termékeit használták fel címszavaknak” és „a legrosszabb emléké sovinizmus csapdájába” estek (1996, 32.). Könnyű belátnunk, hogy az adott területre nem jellemző helységnevek használatával a *Magyar nagylexikon* éppúgy sérti a szlovákokat, mint ahogy a szlovákok sértik a magyarokat *Párkány* hivatalos nevével (*Štúrovo*), vagy a fényképen látható, nem épp *Besztercebányai* utcanévvel.

Tiltott szavak

Amikor 2003 tavaszán az Egyesült Államok háborút indított Irak ellen, Franciaország nem volt hajlandó semmilyen módon támogatni szövetségését. Voltak amerikaiak, köztük kongresszusi képviselők is, akik úgy megsértődtek ezen, hogy megpróbálták kikiktatni az USA-ban a *French* szó használatát. Ha minden amerikai étlapon *French fries* volt olvasható, akkor az a kongresszusi képviselő, akinek erre hatalma volt, elrendelte, hogy három kongresszusi étkezdében a *French fries* helyett *Freedom fries*-t írjanak. Akkoriban épp Michiganban voltam Fulbright-ösztöndíjas, jól emlékszem rá, hogy az USA egyik legkonzervatívabb államában egy tizenkettő egy tucat étteremben nem volt épp rizikómentes *French friest* kérni a hamburgerhez. A Wikipedia *Freedom fries* szócikke (URL₂) arról számol be, hogy 2005-ben a Gallup azt mérte, hogy a válaszolók 66%-a szerint az átnevezés buta ötlet volt, 33% szerint hazafias tett volt, s 1%-nak nem volt kiforrott véleménye. A következő évben egyébként a kongresszusi étkezdék étlapjaira visszakerült a *French fries*.

A jó és rossz szándékú emberek, ha nem szereztek egyetemi diplomát nyelvészetből, egyaránt hajlamosak azt gondolni: csak elhatározás kérdése, hogy egyes szavak használatát megtiltsák, s másokét előírják. Végtelen naivitásukban azt is gondolják sokan, hogy az ilyen tiltások és előírások majd átalakítják a nyelvet, s ha ezt a sikert már elérték, akkor jó esetben az emberek gondolkodását is sikerül majd megváltoztatniuk. Ékesen szólt erről a naivitásról a *Magyar Nyelv Értelmező Szótárának* főszerkesztője, Ország László 1953-ban, Sztálin halála után alig egy hónappal, az Akadémián tartott előadásában:

„Ideológiai, illetőleg politikai problémák azonban a szótárszerkesztésben másutt is találhatók. Egyik ezek közül a *fogalmi elavulás* felé haladó címszavak kérdése. Magyar és idegen nyelvű szótárak ma olyan korban készülnek, amikor az új szóanyag itt van ugyan már, de a régi még nem halt el. Olyan szavak, mint *üzletasszony, potyautas, elemista, főszolgabíró, zászlós, kiuzsonáz, valutázik, tőzsdézik* és száz meg ezer hasonló szó mögött rejlő fogalmakat, állásfoglalásokat elsöpörte a forradalom, országunk gazdasági és társadalmi átalakulása. A szavak azonban még elevenen élnek úgyszólván az egész felnőtt nyelvközösség tudatában, sőt élnek – ha néha gúnyos mellékízzel – mai irodalmunk egy részében is, a régiebb irodalomról nem is beszélve. Még nem is mutatják a nyelvi elavulás jeleit, ehhez túl rövid volt az idő. Felmerül a kérdés, kihagyjuk-e ezeket az élő szavakat a mai szótárakból? Ez nyilvánvalóan helytelen volna. [...] Ha a szótár aszerint foglalna állást egy-egy szó felvétele kapcsán, hogy a vele jelzett fogalom kívánatos-e, vagy a nyelv területén előfordul-e, akkor ilyen szavakat fel sem vehetnénk a szótárba, mint *tiüdügyulladás* vagy *lepra*.” (Lásd Kontra, 2010, 36–37.)

Az *Értelmező Szótár* I. és II. kötetét annak idején utólag cenzúrázták, a III. kötettől a VII.-ig viszont a szerkesztés és a cenzúrázás aszúrban zajlott. A cenzorok úgy vélték, hogy *irányíthatják a szóhasználatot*, s emellett *melegebb és emberibb megfogalmazásokat* is kívántak adni a szótárszerkesztőkkel. Olyan ukázokat adtak, mint például a *kaláka* szócikknél: „Húzzuk ki az Erdélyre való utalást!”, vagy a *határszél* szócikkből „Az Ady-idézet maradjon ki!”. Végül még egy példa a sok százból, amit föltartam (pl. Kontra, 1994–1995; 2010, 35–46.): az *ideál* szócikk I. jelentéséhez ezt írta a cenzor: „A Berzsenyi-idézetet hagyjuk el! Az Ady-idézet sem a legszerencsésebb!” Itt azonban a szerkesztők sikeresen álltak ellen a cenzoroknak: a Berzsenyi-idézet megmaradt, és az Ady-idézet is: *Minden, minden ideálunk Másutt megunt ócskaság már*.

Az *Értelmező Szótár* cenzorait az 1950-es években az Akadémia és az Akadémiai Kiadó küldte a Nyelvtudományi Intézet szótárszerkesztőségére (lásd Kontra, 2010, 37.), azzal a céllal, hogy a reakciónak vagy elavultnak ítélt szavakat, szójelentéseket és példamondatokat kipurgálják. Néha bíróságaink is tesznek ilyesmit, például 1994-ben a Fővárosi Bíróság a *Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért* nevű társulás nevének megváltoztatását rendelte el, mert szerinte a *melegek* kifejezés bizalmas jellegű, nem felel meg a köznyelvi, nyelvhelyességi, névszabotossági követelményeknek. Amint Halmi Gábor (1995) alkotmányjogász írta, „a bíróság tagjai jogi végzettségük minden szaktudásával nemcsak hogy magabiztosan állást foglaltak egy nyelvtudományi kérdésben, hanem részben erre a nekik nem tetsző szóra – amely senkinek a jogát vagy érdekeit nem sérti – hivatkozva döntöttek az elutasítás mellett.” A Fővárosi Bíróság és a döntését helybenhagyó Legfelsőbb Bíróság ítéletében

ignorálta az MTA Nyelvtudományi Intézet tudományos főmunkatársának szakvéleményét. A *Magyar Értelmező Kéziszótár* 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadásában a *meleg* szócikkében a 6. főnévi jelentés ’homoszexuális személy’.

Szavak betiltásáról néha törvényeket is hoznak. Például a 2001-ben a magyar parlamentben elfogadott „reklámyelvtörvény” (a XCVI. törvény) előírta, hogy a gazdasági reklámokban, az üzletfeliratokban, továbbá egyes közérdekű közleményekben a magyarban nem meghonosodott idegen nyelvű kifejezések mellett magyar megfelelőiket is kötelező föltüntetni. A törvényt előkészítő szakaszában több nyelvművelő támogatta, s számos nyelvész ellenezte, egyebek mellett azért, mert a „meghonosodott idegen nyelvű kifejezések” (a törvény kulcsfogalma) nyelvtudományi szempontból értelmezhetetlen. – A törvényhozó hatalom törvényt alkotott, amiről 2010-ben már mindenki elismerte, hogy hatályos ugyan, de eredménye nincs.

Az egyes szavak használatának betiltására, más szavak használatának előírására vonatkozó hatalmi késztetések időtlenségét, örökzöld voltát az is jól példázza, hogy az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2015. februárban életbe léptetett egy *Szótár: az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei* című terjedelmes listát (URL₃). Ennek összeállításában szakképzett nyelvészek láthatóan nem vettek részt. Hatása annyiban várható, hogy a minisztériumi alkalmazottak *tandíj* helyett *tandíjmentes felsőoktatást* fognak mondani és írni, *esélyegyenlőség* helyett *esélyteremtést*, ami eddig *szegény* (település) volt, az mostantól *elmaradott lesz*, s a *ferfiak és nők társadalmi egyenlősége* nem használható immár, de a *nők és férfiak társadalmi egyenlősége* igen.

Harc a nyelvi sokféleségért

Sok nyelvközösségben (ilyen a magyar, az angol, a német s a legtöbb európai közösség) uralkodik egy standard nyelvi ideológia, vagyis ezekben a társadalmakban a standard nyelvváltozat felsőbbrendűségét különböző csatornákon hirdetik (ebbe beleértve az írás-olvasás tanítását is), ennek a felsőbbrendű változatnak a fontosságát az emberek tudatába plántálják, és e tudást fenntartják, igaz, ez a nyelvi tudás nem mindig pontos. Ez a plántálás nálunk is nagyon sikeres. A „helyes” magyar nyelvhasználattal kapcsolatos előítéletek elterjedtségét jól mutatja, hogy például 2005-ös vizsgálatunk szerint a budapestiek 46,5%-a úgy véli: valószínűleg vagy biztosan meg tudja ítélni egy ismeretlen ember intelligenciáját csupán beszéde alapján (Kontra, 2009b). A standard nyelvi ideológia következtében a „helyes” változatot beszélők a „helytelen” beszélőket nyelvi alárendeltségbe (angolul *linguistic subordination*) szorítják, ami általában társadalmi diszkriminációval is társul. A szociolingvisták jól tudják, hogy az ilyen nyelvi diszkrimináció a társadalmi diszkrimináció egyik fajtája, s hogy az ilyen megkülönböztetéseknek nyelvtudományi szempontból nincs semmilyen alapjuk. A standard nyelvi ideológia és a belőle fakadó társadalmi diszkrimináció legfőbb létrehozója és fenntartója az oktatás, óvodától az egyetemig. Az amerikai Walt Wolfram professzor (a Linguistic Society of America egyik korábbi elnöke) egy 2015. októberi előadásában azt fejtegette, hogy a tanítókból s tanárokból, a nyelvi kapuőrökből (*gatekeepers*) lehetnének a legjobb kapunyitók (*gatecrashers*) (Wolfram et al., 2015). „Primér” nyelvszaktudásuk mellett Wolfram és munkatársai a nyelvi sokszínűség tiszteletére számos prog-

ramot dolgoztak ki az észak-karolinai közoktatás és felnőtt nevelés számára, beleértve azt is, hogy saját egyetemükön (North Carolina State University) a diákok, a tanárok és a bürokraták csoportjaira kidolgozott tanfolyamokat tartanak – a rektor, a dékánok és a *diversity administrator* támogatásával.

A (magyar) hatalomnak nyelvszaktudásra nincs szüksége

Háborús időkben vagy hidegháborús időkben a hatalom jobban érdeklődik a nyelvészek szaktudása iránt, mint máskor. A II. világháborúban, majd a hidegháborúban, különösen az 1957-es „Lajka-sokk” következtében, az Egyesült Államok jelentős összegekkel támogatta a nyelvészeti kutatásokat, a nyelvtanok és szótárak készítését, valamint az idegen nyelvek tanítását. Fred Householder, egykori tanárom az Indiana Egyetemen, azt szokta volt mondani, hogy a háborúban a manhattani „165 Broadway” volt az amerikai nyelvészet központja (lásd Householder, 1980; Bender, 1997, 562.). Ebben az épületben működött az Army Language Project. A hidegháború után aztán az Egyesült Államokban is megcsappant a nyelvészeti kutatásokra s a nyelvtanításra szánt állami támogatás. Érthető, hogy Magyarországon nincsenek ilyen hullámzások a nyelvészet és nyelvtanítás támogatásában. Nálunk, tapasztalataim szerint, a hatalomnak nincs szüksége semmilyen nyelvtudományi szaktudásra. Elég hasonlóan vélekedik Kiss Jenő (2012, 38.) is: „A politikai szféra és a közvéleményt jelentősen alakító média egy része sajnos meglepő tájékozatlanságot és bizony érzéketlenséget mutat – egyszerűen terjeszt – az anyanyelvről kapcsolatos kérdések iránt.”

Az imént idézett tájékozatlanságot és érzéketlenséget legyen szabad azzal illusztrál-

nom, ahogy a Központi Statisztikai Hivatal bánt a magyarországi cigányokkal a 2001. évi és 2011. évi népszámláláskor. 2001-ben a *beás, romani* válaszok a táblázatokban egyaránt a *cigány* megjelölésű adatok között szerepeltek, annak ellenére, hogy a KSH tudván-tudta, hogy a beás és a romani más nyelvcsaládba tartoznak. 2011-ben is „cigány (romani, beás)” volt az egyik előre megadott válasz a kérdőívben. Annak ellenére, hogy a KSH ezen eljárását 2003-ban megbíráltam a *Kritikában*, s annak dacára, hogy a magyar kormány jelentését értékelő strasbourgi szakemberek is kifogásolták 2007-ben a két nyelv együttes kezelését. Az ilyen eljárás homogenizál (mivel lehetetlenné teszi a romani és beás anyanyelvűek megkülönböztetését és megszámlálását), s a KSH ezzel segíti a romani és beás beszélőket sújtó, nyelvi genocídiumot működtető magyar állam politikáját (Kontra, 2009a, 2011.).

Végül idézek egy részt abból a hosszabb interjúból, amit a University of Chicago professzorával, Gál Zsuzsával (Susan Gal) készítettem Nyitrán 2014. szeptember 19-én (URL4):

KM: No, jöjjön egy másfajta kérdés. Gál Zsuzsa a nyelvcsere egyik, ha nem az első szakembere. Ezt tudni lehet róla, most már harmincöt éve biztosan. Elég sokat forog a világban, de Magyarországon se ritkán fordul meg. Elég sok egyetemi, tanári, és más ilyen intellektuál barátja van. Még azt se zárom ki, hogy már látott magyar politikust is – nem csak televízióban – életében. A magyar politikusok manapság különösen sokat beszélnek a nemzet elporlásáról, a nyelvcsere kárteknony voltáról, és sok egyéb negatív vagy annak vélt dolgról. Ezt nyugodtan mondhatjuk a szlovákiai magyar politi-

kusokról épp úgy, mint a magyarországiakról vagy az erdélyiekéről. Szóval sok politikusi közbeszéd van ilyen nyelvcserevel kapcsolatos ügyekről is. Azt kérdezem, hogy ha kérne tőled egy magyar politikus tanácsot, hogy azon a vidéken, ahol ő úgy gondolja, hogy lassítani kéne vagy megkéne állítani a nyelvcsere, akkor adnál neki tanácsot?

GZs: Visszakérdezek: magyar politikusról van itt szó, aki magyar nyelvcsere akar megállítani? Mondjuk a határon túli magyaroknál a nyelvcsere?

KM: Igen.

GZs: Őszintén mondván: én nem adnék tanácsot. És azért nem, mert – mint elhangzott tegnap is, azt hiszem –, ezek helyi dolgok. Szóval lehet mondani általánosítást is róluk, mint ahogy most az előbb mondtunk, de nagyon fontos ismerni a helyi helyzetet. Falunként történi a nyelvcsere, és általános tanácsot adni... Én magam ilyeneket nem csinállok.

KM: Jó. Azért azt is megkérdezem most már, hogy előfordult, hogy esetleg valaki – magyar politikus – ilyen ügyben téged megkérdezett?

GZs: A világon senki, soha. És ezt érdemes hangsúlyozni, mert az más dolog, ha én azt mondom, hogy „ha akarjuk tudni, hogy ott mi történik, küldjünk el egy hallgatót, küldjünk el egy fiatal kutatót, nézzük meg, hogy ott miről van szó”. Mert – mint ahogy azt előbb elmondtuk – nagyon fontos tudni, hogy hogyan értékelik a nyelvet az ott lévő emberek. Ezt nem lehet előre tudni, mert nagyon sok minden közbejárt. Ha megtudjuk, hogy hogyan értékelik, és mit látnak a legfontosabb dolgoknak, akkor lehet valamit csinálni. Persze, hogy lehet. Mint

Felsőőrött is lehetett volna, vagy talán még most is lehet. De! Köszönöm, hogy megkérdezted. Hangsúlyozom: a világon

senki, sohase fordult énhozzám – nem mintha lett volna valami tanácsom neki. Jó, nagyon jó kérdés...

Köszönettel tartozom Csernicskó Istvánnak, Kiss Margitnak, Oszkó Beatrixnak, Siklósi Beátának, Szilágyi N. Zsuzsánának és Žagar Szentesi Orsolyának, mert megkritizálták e cikk egy korábbi változatát, és fontos kiegészítéseket javasoltak.

Kulcsszavak: *hatalom, nyelv, helynevek, tiltott szavak, nyelvi sokféleség, nyelvészeti szaktudás*

IRODALOM

- Bender, Byron W. (1997): Fred Walter Householder. *Language*. 73, 3, 560–570.
- Brodnjak, Vladimir (1992): *Rječnik razlika: Između hrvatskoga i srpskoga jezika*. Školska knjiga, Zagreb
- Csernicskó István (2015): A nyelvpolitika mint a fegyveres konfliktus (egyik) ürügye Ukrajnában. *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék). 1, 1–14. • http://real.mtak.hu/25922/1/1357_2470_1_SM_u.pdf
- Engel Pál (1996): Kitalált helységnevek. A Magyar nagylexikon a magyarországi helységekről. *História*. 7, 31–32.
- Fairclough, Norman (1994): Power and Language. In: Asher, Ron E. (Editor-in-Chief): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Volume 6. Pergamon Press, Oxford, 3246–3250.
- Halmai Gábor (1995): Az intolerancia diadala. *Magyar Hírlap*. 1995. február 14., 7.
- Householder, Fred W. (1980): A Sketch of How I Came to Be in Linguistics. In: Davis, Boyd H. – O’Cain, Raymond K. (eds.): *First Person Singular*. John Benjamins, Amsterdam, 191–199. DOI: 10.1075/sihols.21
- Katz, Yossi (1995): Identity, Nationalism, and Place-names: Zionist Efforts to Preserve the Original Local Hebrew Names in Official Publications of the Mandate Government of Palestine. *Names*. 43, 2, 103–118. DOI: 10.1179/nam.1995.43.2.103 • https://www.researchgate.net/publication/272252213_Identity_Nationalism_and_Placenames_Zionist_Efforts_to_Preserve_the_Original_Local_Hebrew_Names_in_Official_Publications_of_the_Mandate_Government_of_Palestine
- Kelemen János (2004): Hatalom és nyelv Dante nyelvfilozófiájában. *Világosság*. 1, 3–9. • <http://www.vilagosság.hu/pdf/20040510102845.pdf>

- Kiss Jenő (2012): A nyelvstratégia nyelvészeti megapozásának fontossága. In: Eplényi Kata – Kántor Zoltán (szerk.): *Tervezés és határtalanítás: A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–Lucidus, Budapest, 32–41. • [http://bgazrt.hu/_files/NPKI/oktatas/Tervezes%20es%20hatartalanitas%20\(1\).pdf](http://bgazrt.hu/_files/NPKI/oktatas/Tervezes%20es%20hatartalanitas%20(1).pdf)
- Kiss Lajos (1992): Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány*. 2, 129–135.
- Kontra Miklós (1999): Nyelv és igazságszolgáltatás: a Dunagate-per tanulságai. In: Kontra Miklós: *Közérdekű nyelvészet*. Osiris, Budapest, 65–75.
- Kontra Miklós (2003): Cigányaink, nyelveik és jogaik. *Kritika*. január, 24–26.
- Kontra Miklós (2009a): A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika*. május, 22–25. • http://www.kritikaonline.hu/kritika_09majus_kontra.html
- Kontra Miklós (2009b): Mivel korrelálnak a nyelvi előítéletek Budapesten? In: Borbély Anna – Vančoné Kremmer I. – Hattyár H. (szerk.): *Nyelvudológiai, attitűdök és sztereotípiák*. Tinta, Budapest, 37–51.
- Kontra Miklós (2010): *Hasznos nyelvészet*. Fórum Ki-sebbségkutató Intézet, Somorja. <http://mek.oszk.hu/08700/08745/>
- Kontra Miklós (2011): A KSH a nyelvi genocídiumot segíti – 2011-ben is. *Kritika*. november–december, 40. • http://kritikaonline.hu/kritika_11november-december_kontra.html
- Mesthrie, Rajend (with contributions by Ana Deumert) (2009): Critical Sociolinguistics: Approaches to Language and Power. In: Mesthrie, Rajend – Swann, J. – Deumert A. – Leap, W. L. (eds.): *Introducing Sociolinguistics*. Second Edition, Edinburgh University Press, Edinburgh, 309–343.
- Phillipson, Robert (2016): Linguistic Imperialism of and in the European Union. In: Behr, Hartmut –

- Stivachtis, Yannis A. (eds.): *Revisiting the European Union as an Empire*. Routledge, London–New York, 134–163.
- Sándor Klára (2014): *Határtalan nyelv*. SZAK, Bicske
- Tagliamonte, Sali A. (2016): *Making Waves: The Story of Variationist Sociolinguistics*. Wiley-Blackwell, Oxford
- Vásárhelyi Mária (2015): A nyelv azé, aki megműveli. *Élet és Irodalom*. 2015. október 2., 3–4.
- Wolfram, Walt – Myrick, C. – Fox, M. – Forrest, Jon (2015): On the Sociolinguistic Legacy of Dr. Martin Luther King Jr: Analysis and Implications for Social Justice. Előadás a New Ways of Analyzing Variation (NWAY-44) konferencián, University of Toronto, 2015. október 23.

- URL1: Kálmán C. György. 2015. Beszéd és rendszer. • http://magyarnarancs.hu/elso_valtozat/beszed-es-rendszer-96637
- URL2: Freedom fries. https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_fries (2015. november 26.)
- URL3: *Szótár: Az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei*. Emberi Erőforrások Minisztériuma Sajtó- és Kommunikációs Főosztály, Budapest, 2015. február. • <http://index.hu/documents/belfold/emmmiszotar.pdf>
- URL4: Interjú Susan Gallal (University of Chicago) • <https://www.youtube.com/watch?v=ohHCObfRSNA>

